

УДК 378:37.01:37

Міненко А.О.

ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті подано аналіз психологічних моделей розвитку особистості. Розглянуто зміст професійних цінностей, які освоює вчитель у процесі професійного саморозвитку; психологічні механізми професійного саморозвитку вчителя: рефлексія, установка, самооцінка; найважливіші чинники саморозвитку. Психологічна складова саморозвитку розглядається як важливий і необхідний базис для формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя початкової школи.

Ключові слова: розвиток, особистість, майбутній вчитель, психологічна модель, педагогічна майстерність.

Постановка проблеми. Зміни вимог до рівня професіоналізму учителя зумовлюють необхідність внесення змін у зміст та способи розгортання професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи. Багатоаспектна фахова діяльність вчителя початкової школи потребує компетентного спеціаліста, який ефективно вирішуватиме завдання початкової школи. Вимога постійного особистісного і професійного зростання є чи не найважливішою для професії вчителя. Адже саме вона пов'язана із донесенням до широкого загалу дитячого колективу їх батьків, громадськості – всіх новітніх досягнень у культурі, науці й техніці, найвищих норм та ідеалів з метою забезпечення прогресивного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблематики засвідчує той факт, що проблема професійного саморозвитку розглядається з позиції професійного становлення особистості (А. Богуш, М. Віленський, А. Щербакова та ін.), цілеспрямованого професійного саморозвитку (О. Бондаревська, С. Грищенко, В. Маралов та ін.). Проблематика професійного самовдосконалення та саморозвитку досить фундаментально представлена в наукових працях учених (В. Андрущенко, Б. Гершунський, І. Зязюн, В. Кремень та ін. – філософський аспект; К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, А. Леонтєв, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе та ін. – психологічний аспект). Питання професіоналізму та розвитку особистості педагога розкрито у працях багатьох дослідників (А. Дубасенюк, І. Зязюн, Н. Ничкало, М. Носко, О. Савченко та ін.).

Вважаючи саморозвиток процесом активної, послідовної позитивної якісної зміни особистості, яка є результатом не зовнішніх дій, а її власних зусиль, дослідники розглядають цей процес і як діяльність особистості, спрямовану на зміну тих своїх психічних і особистісних якостей, які вже є, закладені в природі людини чи попереднім етапом її розвитку, наприклад: пам'яті, мислення, уваги, емоційної сфери, загальних і професійних здібностей і задатків [3; 4]. Звідси, **мета статті** – аналіз трактувань розвитку особистості в психології, як ключової ідеї про динамічну структуру особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. До числа основних психологічних моделей розвитку особистості відносять наступні: динамічна модель розвитку особистості (З. Фрейд), поведінкова модель розвитку особистості (Дж. Уотсон, Е. Толмен), холістична модель розвитку особистості (М. Вертгеймер), культурно-історична модель розвитку особистості (Л. Виготський), когнітивна модель розвитку особистості (Ж. Піаже), духовна модель розвитку особистості (В. Слободчиков), смислова модель розвитку особистості (Д. Леонтєв) та ін.

Одним з перших трактувань розвитку особистості в психології стала ідея про динамічну структуру особистості та розвитку як взаємодії несвідомого, свідомості і надсвідомості. Це трактування отримало своє обґрунтування в динамічній моделі, автором якої став З. Фрейд. Він вважав, що джерелами розвитку є: а) процеси фізіологічного росту, б) фрустрації, в) конфлікти, г) погрози. Ці джерела породжують напругу, виробляючи засоби управління, якими особистість розвивається. Механізмами розвитку стають ідентифікація як уподібнення людини іншій, включення рис іншого до своєї особистості і поведінки. Механізм зміщення, коли недоступний об'єкт заміщається подібним з ним, але доступним. Перешкодами розвитку стають захисні механізми, до числа яких відносяться: витіснення, проекція, формування реакції, фіксація і регресія [5, с. 361].

Якщо в динамічній моделі розвиток особистості розглядається як внутрішній психічний процес, то в трактуванні представників поведінкової моделі розвитку особистості акцент переноситься на навчання, тобто розвиток особистості розглядається з зовнішньої, поведінкової точки зору. На думку Дж. Уотсона,

метою розвитку є контроль над поведінкою. Метою психології є передбачення поведінки і контроль за нею [4].

Розвиток людини пов'язано з навчанням новим навичкам і встановленням зв'язку "стимул-реакція". Метою розвитку є адекватність функціонування людини. Якщо дано стимул, може бути передбачена відповідь і, якщо дана відповідь, то може бути передбачений стимул. Завдяки розумінню змісту зв'язку "стимул-реакція" людина може організовувати свою поведінку і керувати нею. Наприклад, вчитель може емоційно та інтелектуально налаштуватися на роботу, перетворювати свої емоційні стани, що виникають в ході діяльності. Завдяки цьому досягається адекватність поведінки вчителя. Інші прихильники цієї моделі вважають, що метою розвитку людини стає навчання новим навичкам і реакціям, розширення спектру поведінкових реакцій, утримування мети і розуміння власних дій. Поведінка виявляє здатність до навчання і як така характеризується пластичністю, намірами і пізнавальним аспектом [2; 4].

Сторонами і критеріями саморозвитку стають пластичність особистості людини, здатність навчатися, цілеспрямованість і усвідомленість. Вчені зазначають, що для пластичності характерний вибір і заміна моторних відповідей і сенсорних актів, часто захоплюючих весь організм. Готовність до продовження дії до досягнення мети означає можливість широкого перемикавання з однієї сенсорної і моторної системи на іншу. У плані саморозвитку це означає наступне: пластичність як збільшення чутливості людини (її кордонів), збільшення різноманітності рухів, зокрема, для вираження емоційних станів людини і тим самим розширення меж пристосування людини до різних ситуацій: пластичність забезпечує можливість досягнення мети в умовах, що змінюються. Джерелами розвитку стають: цілі поведінки, цілі і пізнавальні здібності даного індивіда, пристосувальні акти. Цілі поведінки спонукають людину утримувати їх, перетворювати свою поведінку для досягнення цих цілей; цілі і пізнавальні здібності індивіда визначають вихідний рівень розвитку людини і стають засобами зміни її поведінки. Пристосовні акти виконують функції співорганізації цілей поведінки та здібностей індивіда [3; 4].

Механізмом розвитку людини стає навчання, яке зумовлює відносно посилення одних і послаблення інших зв'язків. Механізмом саморозвитку стає рефлексія як усвідомлення тих зв'язків, причин і поведінки, які приводять людину до бажаних результатів. Відповідні зв'язки упорядковуються в порівнянні з іншими, оскільки слідом за відповідями, які є результатом правильних зв'язків, слідує редукція потреб. Одним з механізмів навчання людини, а відповідно і його розвитку стає постановка цілей. Навчання узгоджується з психофізіологічною системою постановки цілей процесу пізнання [3].

Перешкодами саморозвитку є зверхня емоційність, надлишкова мотивація. Умовами саморозвитку стають: помірна мотивація, подолання фрустрації, робота над емоціями, отже, важливою складовою є здатність піддавати себе впливу оптимальних умов при помірній мотивації, оберігати від фрустрації лише в тій мірі, в якій впорасмося з цими вимогами до організації життя людей, та навчимо їх адекватно орієнтуватися в ситуації життєвих завдань. Завданням саморозвитку стає формування широких когнітивних карт (уявлення про реальність), що задаються системою цінностей, які взаємно врівноважуються і тим самим врівноважують сприйняття ситуації, дозволяючи людині бачити різні її частини, різні шляхи досягнення цілей, різні засоби і ресурси [1; 2].

Об'єднуючим зовнішню і внутрішню сторони розвитку особистості важливим є розгляд проблеми її розвитку як цілісного взаємопов'язаного процесу. Він знайшов своє вираження в холістичній моделі розвитку. Прихильником цієї моделі був М. Вертгеймер. На його думку, механізмом розвитку стає пошук перешкод розвитку: стереотипів, догм, установок. Вчений ставив проблемне питання перед дослідниками: гештальтпсихологія намагається увійти всередину проблеми, – чи не маємо ми в самому підході, в самій тезі, в основній гіпотезі, у методі дослідження чогось такого, що виступає в якості догми? Для саморозвитку людині важливо досліджувати проблему, труднощі зсередини, тобто свої установки, точки зору, поведінкові та розумові стереотипи, припущення. Аналіз самого себе через ці прояви дозволяє людині з'ясувати напрямки свого розвитку і його засоби. Закономірністю розвитку стає положення про те, що існують зв'язки, за яких, те, що виглядає як окремі елементи, пов'язується потім разом, і, навпаки, те, що проявляється в окремій частині цілого, визначається внутрішнім структурним законом цілого [1; 2].

Саморозвиток повинен носити цілісний характер: цінності, які стають орієнтиром саморозвитку, являють собою єдність, людина розглядається як ціле всередині себе і у взаємодії з іншими людьми і в діяльності. Засоби саморозвитку повинні впливати на людину в цілому; її думки, почуття, дії. Сутністю процесу саморозвитку стає поетапна побудова цілісного результату розвитку, коли людина здатна утворювати цілісності з іншими людьми і з діяльністю. Змістом процесу саморозвитку стає усвідомлення людиною себе в контексті різних цілісностей: "Я-Я", "Я-Інший", "Я-Справа", "Я-Інший-Справа" [2; 4].

Механізмом саморозвитку стає здатність людини переходити від однієї цілісності до іншої, вміння сприймати себе в контексті різних структур, проектувати структури. Виявлення людиною себе в рамках цілісності спонукає її відкривати сенс цієї цілісності та її єдність. Людина по відношенню до поля, а також до того, що відбувається в полі – пов'язана, по суті, з тенденціями поля, що розвиваються в

напрямку до осмисленості, єдності, до того, щоб управляти ситуацією, виходячи з внутрішньої необхідності [2; 4].

Саморозвиток людини, вчителя пов'язаний з тим, щоб осмислювати конкретну педагогічну ситуацію в контексті цінностей своєї особистості, справи, іншої людини. Конкретними механізмами цього стають установка, самооцінка, рефлексія (з позиції себе, іншої людини, діяча). Професійний саморозвиток вчителя передбачає створення такої цілісності з учнем і діяльністю не тільки на внутрішньо-особистісному, але і на міжособистісному рівні. Оскільки поведінка людини визначається за наступною схемою: з'ясування умов поля, з'ясування суті оточення, цілісна реакція, то передумовою професійного саморозвитку вчителя стає виявлення у педагогічній діяльності сенсу свого розвитку і умов розвитку, тобто розгляд учителем педагогічної діяльності в контексті педагогічного розвитку. Це в свою чергу передбачає, що розвиток для вчителя є цінністю. Значення відносин людини з іншими людьми для побудови з ними цілісності, яка стає умовою розвитку, підкреслюється наступною ідеєю а саме, якщо з тими людьми, з якими людина співпрацює, за деяких причин неможливо здійснити хороші відносини, відносини гармонії, то замість цього виникає певний їх сурогат, який змінює психічне буття людини [3].

Якщо холистична модель розглядала цілісність розвитку людини на індивідуальному рівні, то в культурно-історичній моделі, запропонованій Л. Виготським, розвиток особистості розглядається як процес освоєння людиною культури. З позиції культурно-історичної моделі, яку розробляв Л. Виготський, розвиток особистості є цілісним процесом. Сутністю цього процесу стає оволодіння людиною саморегуляцією власної поведінки, мисленням, мовленням, увагою, пам'яттю, тобто саморозвиток вищих психічних функцій. Особистість розвивається як ціле. Тільки тоді, коли особистість опановує тією або іншою формою поведінки, тільки тоді вона піднімає її на вищий щабель. Сутність культурного розвитку полягає в тому, що людина опановує процесами власної поведінки, але необхідною передумовою для цього оволодіння є утворення особистості, і тому розвиток тієї чи іншої функції є завжди похідним і зумовленим розвитком особистості в цілому. Метою розвитку стає оволодіння людиною культури, де важливо поставити знак рівності між особистістю дитини та її культурним розвитком [1].

Можна припускати, що професійний саморозвиток вчителя поряд з умінням встановлювати психологічний контакт, визначається освоєнням учителем своєї соціальної ролі. У цьому плані професійний саморозвиток вчителя реалізує співорганізацію індивідуального і соціального, які не завжди збігаються, а іноді суперечать одна одній [1; 3].

Можна вважати, що умовою професійного саморозвитку стає здатність вчителя переосмислювати свій практичний досвід.

Висновок

На основі аналізу теоретичних позицій окремих авторів і шкіл представлених у формі моделей розвитку і саморозвитку людини, визначено складові процесу розвитку людини, як особистості: сутність, джерела, механізми, напрями, рушійні сили, критерії, умови і передумови.

Здійснений аналіз дозволяє зробити наступні узагальнення щодо професійного саморозвитку вчителя:

- професійний розвиток сприяє особистісному духовному розвитку, оскільки зумовлює освоєння вчителем системи професійних цінностей;
- професійний саморозвиток дозволяє вчителю реалізувати свою соціальну активність;
- завдяки професійному саморозвитку вчитель отримує можливість розкрити свій внутрішній особистісний потенціал;
- професійний саморозвиток зумовлює інтеграцію особистісних і суспільних цінностей.

Зміст професійних цінностей, які освоює вчитель у процесі професійного саморозвитку, аксіологічно наповнює його особистість, актуалізує предметну діяльність і професійні відносини. Психологічними механізмами професійного саморозвитку стають рефлексія, установка, самооцінка; найважливішим чинником виступає мотиваційна сфера особистості вчителя, що є важливим і необхідним базисом для формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя початкової школи.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі вбачаємо в аналізі та визначенні основних критеріїв професійного саморозвитку вчителя як цілісності та інтегрованості особистості.

Використані джерела

1. Виготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Виготский. – М. : ЭКСМО Педагогика, 2005. – 130 с.
2. Вишнякова Н. Ф. Психологические основы развития креативности в профессиональной акмеологии: дис. ... д-ра психол. наук / Н. Ф. Вишнякова. – М., 1996. – 390 с.

3. Дружилов С. А. Психология профессионализма. Инженерно-психологический поход / С. А. Дружилов. – Харьков : Гуманитарный Центр, 2011. – 296 с.
4. Реан А. А. Психология адаптации личности / А. А. Реан, Ф. Р. Кудашев, А. А. Баранов. – СПб. : Медицинская пресса, 2002. – 352 с.
5. Фрейд З. "Я" и "Оно". В 2-х книгах. / З. Фрейд. – Тбилиси : Мерани, 1991 – Кн. 1. – 398 с.

Minenok A.

**PSYCHOLOGICAL COMPONENT OF SELF-DEVELOPMENT
OF PERSONALITY AS A CONDITION OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SKILLS
OF FUTURE TEACHER**

The analysis of psychological models of development of personality is given in the article. Maintenance of professional values that is mastered by a teacher in the process of professional саморозвитку is considered; psychological mechanisms of professional саморозвитку of teacher : reflection, setting, self-appraisal; major factors of individual development.

The features of an integral personality are the presence of consciousness developed on the basis of human values which is able to overcome internal and external contradictions; spirituality, allowing to comprehend, to live out higher ideals and values and to transform activity in behavior, actions in doings; social maturity, characterized by the ability to take independent decisions in accordance with the overall goals and moral ideals, and to take responsibility for them; citizenship; conscience, providing the opportunity to listen to your own inner voice; and finally, the balance between the intellectual and creative potential which promote stability and sustainability of the individual existence in a changing world and provide an opportunity for his/her self-development.

Professional self-development of primary school teachers is the educational process that includes professional training, professional self-education, self-upbringing, personal development and self-development in higher educational establishment, providing further successful professional adaptation, professional formation, professional fulfillment, social appropriate and development pedagogical activity. The dynamics of defined process is socially conditioned and at the same time outrunning developed because the teacher is a socially significant driving force of social development.

Key words: *development, personality, future teacher, psychological model, pedagogical mastery.*

Стаття надійшла до редакції 12.09.2015 р.